

บทนำ

ประเทศไทยมีผลผลิตปลาหมึกจากแหล่งน้ำธรรมชาติปีละประมาณ 150,000 ตัน ประมาณสองในสามของปริมาณดังกล่าวถูกแปรรูปและส่งเป็นสินค้าออกไปยังประเทศในกลุ่มประชาคมยุโรป ญี่ปุ่น และสหรัฐอเมริกา มีมูลค่าประมาณ 6,000 ล้านบาทต่อปี ปริมาณที่เหลืออีก 1 ใน 3 เป็นการบริโภคภายในประเทศมีมูลค่าประมาณ 4,000 ล้านบาทต่อปี ไทยเป็นประเทศหนึ่งที่มีผลผลิตจากทรัพยากรปลาหมึกสูงมากในภูมิภาคอินโดแปซิฟิก (Chikuni, 1983) ผลผลิตปลาหมึกของประเทศได้เพิ่มสูงขึ้นทุกปี ตั้งแต่ได้มีการนำเอาการประมงอวนลากเข้ามาดำเนินการในประเทศไทยเมื่อปี 2503 และการประมงโดหมึกในปี 2525 (Chotiyaputta, 1993) ปี 2535 ผลผลิตการจับปลาหมึกในน่านน้ำไทยมีจำนวน 150,315 เมตริกตัน เป็นผลผลิตจากอ่าวไทย 113,893 เมตริกตัน และจากฝั่งทะเลอันดามัน 36,422 เมตริกตัน (SEAFDEC, 1994) ในการจัดการทรัพยากรปลาหมึกนั้นจำเป็นที่จะต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานความรู้ทางชีววิทยาด้านต่างๆ ปลาหมึกเป็นสัตว์น้ำที่ได้มีการศึกษาค่อนข้างน้อยเมื่อเทียบกับสัตว์น้ำประเภทอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านอนุกรมวิธานของกลุ่มปลาหมึกในน่านน้ำไทย ในปัจจุบันยังไม่มีข้อมูลที่แน่ชัดถึงจำนวนชนิดปลาหมึก ถิ่นที่อยู่อาศัยและการแพร่กระจายในน่านน้ำไทย รายงานที่ทำได้ในอดีตต้องการการการสอบทาน (revision) ตัวอย่างใหม่เพื่อให้ถูกต้องทันกับความก้าวหน้าทางวิชาการของสาขาสัตว์กลุ่มนี้

ปลาหมึกทางฝั่งทะเลอันดามันจากการวิจัย มีทั้งหมด 70 ชนิด 37 สกุล 22 วงศ์ (Nabhitabhata, and Nateewathana, 2010) ซึ่งในจำนวนนี้มี 17 ชนิด ที่เป็นรายงานการพบครั้งแรกในน่านน้ำไทย และมี 4 ชนิดที่เป็นปลาหมึกชนิดใหม่ของโลก แต่เนื่องจากฝั่งทะเลอันดามันของไทย (เขตเศรษฐกิจจำเพาะ) มีระดับความลึกถึง 2000 เมตรต่างจากบริเวณอ่าวไทยที่มีความลึกเพียง 95 เมตร จึงคาดว่าจำนวนชนิดของปลาหมึกที่ยังไม่ได้ทำการสำรวจยังมีอีกจำนวนมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งชนิดที่อยู่ตามบริเวณหมู่เกาะต่างๆ นอกจากนั้นชนิดปลาหมึกในรายงานส่วนใหญ่ไม่ได้ระบุแหล่งเก็บรักษาตัวอย่างเพื่อการตรวจทานหรือตรวจสอบชนิดให้แน่ชัด และขาดการเก็บรักษาตัวอย่างตามหลักอนุกรมวิธานสำหรับการตรวจทานหรือตรวจสอบชนิดให้แน่ชัดตลอดจนการตรวจสอบตัวอย่างกับตัวอย่างต้นแบบ (type specimen) ในอนาคตยกเว้นตัวอย่างที่ได้รับการเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑ์สัตว์และพืชทะเล สถาบันวิจัยชีววิทยาและประมงทะเลภูเก็ต

งานวิจัยความหลากหลายของปลาหมึกในน่านน้ำไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันสรุปเรียงตามลำดับเวลา โดยแบ่งออกเป็นช่วงๆ ได้ดังนี้

ช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ปีพ.ศ. 2470-2481

โดยเริ่มต้นในปี พ.ศ.2471 Robson (1928) ได้รายงานปลาหมึกจากอ่าวไทย 2 ชนิด คือ *Doryteuthis singhalensis* และ *Sepioteuthis kempferi* ปีต่อมา พ.ศ. 2472 Robson (1929) รายงานปลาหมึกสาย 2 ชนิดที่รวบรวมจากประเทศไทย (สยาม) คือ *Cistopus indicus* และ *Octopus aegina*

ปีพ.ศ. 2481 Suvatti (1938) บันทึกรายชื่อปลาหมึก 5 ชนิดในหนังสือ “Molluscs of Siam” คือ *Octopus* sp., *Sepia* sp. *Loligo* sp., *Nautilus pompilius* และ *Amalthea antiquate* ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ปีพ.ศ. 2493-2516

ปีพ.ศ. 2493 Suvatti (1950) และ โชติ (2509) ได้จัดทำรายชื่อปลาหมึกในน่านน้ำไทยไว้ในหนังสือ “หอยเมืองไทย” และ “Fauna of Thailand” ซึ่งประกอบด้วย *Argonauta argo*, *Octopus* sp. *O. macropus*, *O. rugosus*, *Sepia esculenta*, *Loligo* sp., *L. singhalensis*, *Sepioteuthis* sp. *Sepioteuthis krempfi*, *Sepioteuthis indica* และ *Nautilus pompilius*

พ.ศ. 2512 หน่วยสำรวจแหล่งประมง กรมประมง ได้รายงานปลาหมึกในน่านน้ำไทยที่ใช้เป็นอาหาร แต่เป็นเพียงชื่อสกุล (generic name) เท่านั้น คือ *Nautilus pompilius*, *Loligo* sp. *Octopus* sp. และ *Ommastrephes* sp.

ช่วงปัจจุบันช่วงที่ 1 ปีพ.ศ. 2517-2530

ในปี พ.ศ. 2517 ไพศาล (2517) เป็นคนแรกที่ได้จัดทำอนุกรมวิธานของปลาหมึกในประเทศไทย ตามหลักวิชาการ โดยรายงานหมึกจากอ่าวไทยไว้ 22 ชนิด 10 สกุล 5 วงศ์ และจากฝั่งทะเลอันดามัน 3 ชนิด หลังจากนั้น 10 ปี พ.ศ. 2527 FAO โดย Roper *et al.* (1984) ได้จัดทำชนิดและการแพร่กระจายของปลาหมึกที่มีความสำคัญทางการประมงทั่วโลก ซึ่งรวมทั้งปลาหมึกบางส่วนในน่านน้ำไทยจำนวน 25 ชนิดด้วย

ช่วงปัจจุบันช่วงที่ 2 ปีพ.ศ. 2532-2541

ปี พ.ศ. 2532 Nateewathana and Hylleberg (1989) รายงานปลาหมึกมหาสมุทร *Thysanoteuthis rhombus* จากฝั่งทะเลอันดามันของไทยเป็นบันทึกรายงานการพบครั้งแรกในน่านน้ำไทย นับเป็นรายงานทางวิชาการแรกในรอบ 15 ปีนับแต่ปี 2517 ที่เกี่ยวกับความหลากหลายของปลาหมึกในน่านน้ำไทย

พ.ศ. 2534 นับเป็นปีของปลาหมึกแคระ โดยที่ Chotiyaputta *et al.* (1991) รายงานการพบปลาหมึกแคระชนิดใหม่ (new species) จากอ่าวไทย *Idiosepius thailandicus* และในขณะเดียวกัน Hylleberg & Nateewathana (1991a& b) รายงานปลาหมึกแคระ 2 ชนิดทางฝั่งอันดามัน *Idiosepius pygmaeus* และ *Idiosepius biserialis* ต่อมาเจตจินดา (2534) ยังได้สรุปชนิดของปลาหมึกแคระในน่านน้ำไทยว่ามีทั้งหมด 3 ชนิด

พ.ศ. 2535 Nateewathana (1992) รายงานปลาหมึกกล้วย 8 ชนิด ทางฝั่งทะเลอันดามันของไทย ขณะเดียวกัน เจตจินดา และคณะ (2535) รายงานหมึกจำนวน 31 ชนิด, 17 สกุล 10 วงศ์ จากน่านน้ำไทย ซึ่งปีต่อมา พ.ศ. 2536 Chotiyaputta (1993) รายงานรายชื่อปลาหมึกจากน่านน้ำไทย 29 ชนิด ขณะที่ สมนึก (2536) รายงานไว้ว่ามีปลาหมึก 28 ชนิดในอ่าวไทย

ในปีดังกล่าว กรมประมงได้จัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการ “ชีววิทยาและการเพาะเลี้ยงปลาหมึก” นับเป็นการรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับปลาหมึกในประเทศไทยเป็นครั้งแรก โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับการจำแนกชนิดและการเก็บรักษาตัวอย่างในพิพิธภัณฑ์รวมอยู่ด้วย (จารุวัฒน์, 2538ข)

พ.ศ. 2537 Sawata and Phongsuwan (1994) รายงานการพบตัวอย่างที่สมบูรณ์ของหอยงวงช้าง *Nautilus pompilius* ในน่านน้ำไทยเป็นครั้งแรก และพ.ศ. 2538 Nateewathana (1995) รายงานการพบปลาหมึกกล้วยน้ำลึกเป็นครั้งแรกจากฝั่งทะเลอันดามันของไทยจำนวน 6 ชนิดและปลาหมึกสาย 1 ชนิด

สมนึก (2538) ได้จัดทำคู่มือการจำแนกชนิดปลาหมึกในอ่าวไทย ภาคสนาม ขณะที่อนุวัฒน์ (2538) เสนอชนิดปลาหมึกในทะเลอันดามัน จารุวัฒน์ (2538ก) ได้รวบรวมรายชื่อของปลาหมึกในน่านน้ำไทยได้ว่ามี 61 ชนิด ขณะที่ Okutani (1995) ได้กล่าวถึงปลาหมึก 32 ชนิดที่พบในน่านน้ำไทยไว้ในหนังสือ “Squids and Cuttlefish of the World in Colour” ซึ่งในจำนวนดังกล่าว 7 ชนิดไม่เคยมีรายงานมาก่อนโดยนักวิทยาศาสตร์ไทย

พ.ศ. 2539 Nateewathana (1996) รายงานอนุกรมวิธานปลาหมึกกระดองทางฝั่งอันดามันจำนวน 8 ชนิด และพ.ศ. 2540 Nateewathana (1997a) รายงานชนิดปลาหมึกทางฝั่งอันดามันจำนวน 41 ชนิด 21 สกุล 14 วงศ์ ปลาหมึกสาย (Octopus) 12 ชนิด ปลาหมึกกล้วยน้ำลึก 2 ชนิด และปลาหมึกหูช้าง 2 ชนิด ซึ่งหนึ่งในนั้นเป็นปลาหมึกหูช้างชนิดใหม่ของโลก (new species) คือ *Euprymna hyllebergi* (Nateewathana 1997b, c, d) ต่อมา พ.ศ. 2541 Nateewathana (1998) รายงานการพบปลาหมึกกระดองดอกไม้ *Metasepia tullbergi* ในอ่าวไทยเป็นครั้งแรก ขณะที่ มาโนช (2541) ได้รายงานการตรวจทานลักษณะของปลาหมึกกะตอย *Loligo sumatrensis*

Carpenter and Niem (1998) ได้ตีพิมพ์ FAO Species Identification Guide for Fishery Purpose, The Living Resources of the Western Central Pacific ซึ่งรวบรวมผลงานคู่มือแยกชนิดและการแพร่กระจายของปลาหมึกในเขตแปซิฟิกตะวันตกกลางของ Dunning (1998a, b, c, d, e), Norman (1998), Norman and Reid (1998), Reid (1998) และ Reid and Norman (1998) ไว้โดยรวมปลาหมึก 31 ชนิดที่พบในน่านน้ำไทย และ Khromov *et al.* (1998) รายงานชนิดปลาหมึกกระดองในเขตอินโด-แปซิฟิก โดยพบได้ในน่านน้ำไทย 9 ชนิด

ช่วงปัจจุบันช่วงที่ 3 ปีพ.ศ. 2542-ปัจจุบัน

ช่วงนี้เริ่มด้วย พ.ศ. 2542 Nateewathana and Norman (1999) รายงานการค้นพบปลาหมึกสายชนิดใหม่ (new species) ในน่านน้ำไทยถึง 3 ชนิด คือ *Octopus neglectus*, *Octopus rex* และ *Octopus siamensis* และ Nabhitabhata (1999) ได้รวบรวมชื่อปลาหมึกในน่านน้ำไทยได้ว่ามี 68 ชนิด 28 สกุล 18 วงศ์ ขณะที่ พ.ศ. 2543 อนุวัฒน์ (2543) ได้เสนอรายงาน “พรรณปลาหมึกในน่านน้ำไทย” จำนวน 68 ชนิด

ปี พ.ศ. 2544 Nateewathana *et al.* (2001) รายงานการพบปลาหมึกหูช้าง *Euprymna hyllebergi*

เป็นครั้งแรกในอ่าวไทย

พ.ศ. 2546 กรมประมง กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง ร่วมกับ Cephalopod International Advisory Council (CIAC) ได้ร่วมกันจัดสัมมนาวิชาการระหว่างประเทศ “Biology, Recruitment and Aquaculture of Cephalopods” ขึ้นที่จังหวัดภูเก็ต การสัมมนาครั้งนี้ได้รวมสัมมนาเชิงปฏิบัติการเกี่ยวกับความหลากหลายของปลาหมึกในเขต Indo-Pacific อีกถึง 3 กลุ่ม ซึ่งผลสรุปได้ตีพิมพ์ออกมาในปี 2548 (O’Dor *et al.*, 2005; Boletzky *et al.*, 2005; Vecchione *et al.*, 2005, Okutani, 2005; Norman and Hochberg, 2005) ในการสัมมนาครั้งนี้ Jivaluk *et al.* (2005) ยังได้เสนอผลงานบรรยายลักษณะของลูกปลาหมึกหอมสายพันธุ์ไทย *Sepioteuthis lessoniana* ไว้ด้วย

ในปี พ.ศ. 2548 FAO ตีพิมพ์เผยแพร่หนังสือ FAO Species Catalogue for Fishery Purpose No. 4, Vol. 1, Cephalopods of the World (Jereb and Roper, 2005) เล่มแรกในชุด 4 เล่ม โดย Jereb (2005), Reid (2005a, b), Reid and Jereb (2005) and Reid *et al.* (2005) ได้กล่าวถึงปลาหมึกกลุ่มปลาหมึกกระดองในน่านน้ำไทยจำนวน 19 ชนิด 7 สกุล 5 วงศ์ ไว้

พ.ศ. 2550 Nabhitabhata and Sukhsangchan (2007) รายงานการพบปลาหมึกสายลายเสือ *Thaumoctopus cf. mimicus* ต่อมา ในปี 2552 Nabhitabhata *et al.* (2009) รายงานการพบปลาหมึกสายอีกสองชนิด คือ หอยวงข้างกระดากใหญ่ *Argonauta argo* และปลาหมึกผ้าห่ม *Tremoctopus violaceus cf. gracilis* ทั้งสามชนิดเป็นรายงานการพบเป็นครั้งแรกในน่านน้ำไทย Nabhitabhata and Wongkamhaeng (2010) รายงานการพบตัวอย่างหอยวงข้าง *Nautilus pompilius* มีชีวิตเป็นครั้งแรกในน่านน้ำไทยด้านฝั่งอันดามัน

Nabhitabhata and Nateewathana (2010) สรุปรายชื่อปลาหมึกในน่านน้ำไทยว่าทั้งหมดมี 80 ชนิด 40 สกุล 22 วงศ์

ปี 2554 Nabhitabhata *et al.* (2011) รายงานการพบหอยวงข้าง, *Nautilus pompilius* มีชีวิตเป็นครั้งแรกในน่านน้ำไทยฝั่งทะเลอันดามัน กลายเป็นหลักฐานยืนยันการแพร่กระจายของหอยวงข้างในมหาสมุทรอินเดียและน่านน้ำไทย

วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยนี้เพื่อวิเคราะห์จำแนกชนิดและจัดทำคำบรรยายรูปร่างลักษณะ (description) ของปลาหมึกที่พบอาศัยอยู่ในบริเวณที่หมู่เกาะตะรุเตาและน่านน้ำใกล้เคียง และเพื่อเก็บรักษาตัวอย่างปลาหมึกที่ได้ในโครงการนี้ไว้ในพิพิธภัณฑ์สำหรับเปรียบเทียบอ้างอิงและเป็นข้อมูลมาตรฐานด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรและความหลากหลายทางชีวภาพของประเทศ

โดยประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากโครงการวิจัยนี้ คาดว่าผลการวิจัยจะสามารถใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพของทรัพยากรสัตว์น้ำกลุ่มปลาหมึก ตัวอย่างที่รวบรวมมาได้และเก็บรักษาไว้สามารถใช้เป็นตัวอย่างอ้างอิงทางวิชาการของนักวิชาการทั้งในประเทศและต่างประเทศ ตลอดจนใช้เป็นตัวอย่างในการเรียนการสอนรายวิชาที่เกี่ยวข้อง ของคณะวิทยาศาสตร์มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์